

*Вадим Олегович Бондарук,
здобувач відділу історико-правових досліджень
Інституту держави і права
ім. В. М. Корецького НАН України*

ОСВІТНЬО-ПРАВОВА КОНЦЕПЦІЯ ЯНА ЗАМОЙСЬКОГО

На тлі глобалізаційних процесів суспільного розвитку, які наразі ми можемо спостерігати, відбувається перехід людства від індустріальних до науково-інформаційних технологій. Основою цього процесу серед іншого є освітньо-інтелектуальний потенціал населення. Освіта трансформується, переорієнтовується з держави на людину, на фундаментальні гуманістичні цінності, на послідовну демократизацію всього освітнього процесу, регламентовану правом. Можна зауважити, що протягом історичного розвитку людства вже відбувалися подібні процеси. Насамперед йдеться про утвердження її гуманістичних засад у період Відродження. Тоді започатковувалися так звані форми гуманістичної організації інтелектуального життя — школи не у традиційному значенні цього слова, а, швидше за все, як товариства вчених, митців, вчителів та учнів, які створювалися на основі академій середньовічної Європи. Такий характер мали Римська академія (1593) і Платонівська академія (1459) у Флоренції [1, с. 158]. Не оминули згадані тенденції і українських земель. Подібний феномен являла собою Замоїська академія (1595–1784) (далі — Академія), яка була створена та успішно функціонувала на етнічних українських землях близько 200 років. Академія була втіленням амбітного освітнього проекту великого канцлера і коронного гетьмана Речі Посполитої — Яна Замоїського.

Постать цього політичного і державного діяча є досить суперечливою, і неоднозначно оцінювалася як сучасниками, так і дослідниками. Водночас слід зазначити, що його інтелектуальний потенціал, енциклопедичні знання, політико-правовий хист незмінно були високо оцінені. Особливий інтерес становлять погляди Я. Замоїського на освіту, і насамперед правову, аналіз яких дозволяє говорити про втілену у життя достатньо струнку освітньо-правову концепцію, яка була складовою системи політичних і правових переконань та ідей цього визначного державного діяча і правника.

Я. Замоїський народився у 1541 р. у родині впливового магната, белзького старости, каштеляна холмського, а від 1666 р. і надворного гетьмана Сигізмунда Августа — Станіслава Замоїського. Становлення гуманістичного світогляду та системи правових і політичних поглядів Я. Замоїського відбулося під час навчання та освоєння юриспруденції в Падуанському університеті (до цього він вчився у Парижі і Страсбурзі). Серед його викладачів у Падуї були Гвідо Панциролі (*Guido Panciroli*), професор римського права, який при викладанні своїх лекцій спирався на ґрунтовні історичні та філологічні знання, та Тиберіо Деціані (*Tiberio Deciani*), відомий серед студентів професор кримінального права. Однак найбільшого впливу на формування світогляду Я. Замоїського справив Данієль Сигоніуш (*Daniel Sygoniusz*), чий лекції та безпосереднє спілкування спрямувало молодого спудея-поляка до досліджень, які згодом стали йому у пригоді як державному діячеві. Особливий вплив на становлення Я. Замоїського як політика і правника спричинили праці і погляди М. Цицерона, якого можна вважати основоположником європейської юриспруденції, новочасних європейських теорій держави і права.

Набуті знання стали Я. Замоїському в нагоді в коронній канцелярії Сигізмунда II Августа, де він працював та отримав неоціненний досвід, важливі знайомства. Зокрема, такі

визначні особистості того часу, як Петро Мишковський (*Piotr Myszkowski*) — гетьман польний Речі Посполитої; Лукаш Горницькі (*Łukasz Górnicki*) — польський ренесансовий гуманіст, поет, політичний писар, королівський секретар; Шимон Луговські (*Szymon Ługowski*) — судовий виконавець і секретар, Перемишльський єпископ відіграли значну роль у становленні молодого правника та урядовця [2, с. 86]. Так, перший правовий твір Я. Замойського — «*De senatu romano — libri duo*» (1563) (Про римський сенат — дві книги) був присвячений П. Мишковському. У цій праці простежуються республіканські політико-правові уподобання автора, основою яких став «античний ґрунт».

Саме «античний ґрунт», власне, і був покладений Я. Замойським в основу власної концепції ідеальної держави [3, с. 430], а високий матеріальний і соціальний статус, правові знання та досвід роботи в канцелярії і основне — значний реформаторський потенціал, дозволили багато її положень втілити в життя.

Головну роль у побудові ідеальної держави Я. Замойський відводив шляхетському народові, чий моральні якості вважав гарантією добробуту і стабільного розвитку: «Польща черпатиме свої сили з бездоганності громадян, які дбатимуть про державу ще більше, коли вона потребуватиме більшого захисту, чия освіченість і патріотизм сприятиме її розвитку» [4, с. 133]. Теза про освіченість громадян, як один із постулатів гуманізму і ренесансу, та завдяки активній «загальній пропаганді» Я. Замойського, стала однією з ключових у державі, а освіта почала сприйматися в Речі Посполитій як ключ до визнання у суспільстві, як основа громадянської позиції та, як мріялося багатьом, політичної кар'єри [5, с. 76]. Остаточно ж освітній ідеал Я. Замойського сформувався у період від задуму до втілення масштабного проекту — Замойської академії (1595–1874), і найкращим чином виявився у процесі створення і функціонування цього багато в чому унікального навчального закладу.

Місцем для ідеальної, за задумом Я. Замойського, школи могло стати лише ідеальне місто: у 1579 р. італійським архітектором Бернардо Морандо закладається місто Замостя як центр Замойської ординації (об'єданого комплексу маєтностей Я. Замойського, які отримали особливий правовий статус та власний трибунал у 1589 р.). Крім адміністративних, оборонних та господарських функцій, місто повинно було виконувати роль наукового та культурного осередку. Академія створюється згідно з проектами кращих італійських університетів. У 1593 р. Я. Замойський характеризував цей проект таким чином: «Просто я хочу мати цивільну школу, випускники якої прославляли Божу славу, його Королівську Величність та Вітчизну і які б приятелями могли бути» [6, с. 59–60].

Перед безпосереднім відкриттям Академії, у березні 1595 р. Я. Замойський доручив професорам, які вже прибули до Замостя, надрукувати лист-запрошення до відкриття, що і було зроблено. Видрукувано 300 екземплярів, проте мова та «граматична форма» не влаштували канцлера і він не підписав його. Примірники були знищені, і до квітня цього ж року було надруковано новий текст, адресований «сенату, шляхетському стану, польському і литовському народові, та жителям сусідніх народів», який вже був узгоджений з Я. Замойським та мав уточнені позиції фундатора. Серед них — незмінні постулати про важливість науки та добре освіченої молоді для розвитку держави; про знання, які є запорукою величчя і могутності країни; про патріотичну складову; про необхідність направити в потрібне русло розумної молоді, для якої академія і буде тією «стрімкою річкою, яка, несучи своєю течією найкращі здобутки гуманістичної науки, буде омивати та розуми живити» [7].

Також безпосередньо на листівці була вміщена промова Я. Замойського до поляків [8, с. 92]. У ній він зазначав, що все чого він досяг, сталося не лише завдяки Богу, королю та Речі Посполитій, а передусім завдячуючи науці. Певним чином він ідеалізував науку, вважаючи її основним чинником для вирішення проблем суспільного, соціального та державного значення. Також він зазначав, що організація навчального процесу, програми та методи ви-

кладання є наслідком його багаторічних міркувань та напрацювань. Цікавим є той факт, що Я. Замойський назвав Академію своєю Донькою: «Ти Академія Замойська, донька моя, поділяєш ти мою милість разом з сином моїм Томашем» [8, с. 93].

У липні 1595 р. Я. Замойський підписує статут Академії [13, с. 50], в якому встановлюється вимога, «щоб без відома засновника Академії та його дозволу не встановлювалося в Академії жодного права». У ньому регламентувалися основні питання, такі як: прийом учнів, ведення альбому студентів та шкільної дисципліни, обсяг обов'язків і склад атрибутів ректора і декана. Кожен учень мав бути вписаний ректором в альбом, а згодом за результатами іспиту, що проводився через декана, призначався у відповідний клас в *scholae inferiores* або *superiores*. Переходячи до вищих класів, учень складав відповідну академічну присягу. Кожний мусив мати свого особистого прецептора (педагога), який мав бути радником і наставником, стежити за успіхами в науці, зважати на виконання уроків, звертати увагу, щоб учні спілкувалися латинською або грецькою мовою з тими, хто може в цих мовах порозумітися. Статут впроваджував суворі засади дисципліни. Так, за образу професора призначалося до чотирьох днів карцеру, накладалися штрафи за непокірність ректорській владі, носіння невстановленого одягу. Штрафи переважно були грошові, але малозабезпеченим учням їх могли замінити на арешт. Тобто простежується достатньо сувора регламентація поведінки, в обмін на широкі права. Зокрема, на протигагу іншим подібним закладам Речі Посполитої, передбачалася участь представників молоді (польської нації, литовської, руської, прусько-інфландської та іноземної) в управлінні Академією, що дає змогу зарахувати її до так званих студентських університетів, оскільки студенти тут могли не тільки обирати керівництво, а й самі обиратися на керівні посади.

Варто вказати на той факт, що статут Академії не містив жодних обмежень щодо вступу до її лав: дозволявся вступ учнів різного віку (від 6 років) та майнового стану, «щоб не лише відбувалося виховання шляхетської молоді з “відомих дворів”, яка була під прискіпливим наглядом, а й іншої шляхетської молоді з “дрібнішого люду”» [10, с. 247–248]. Виховання громадянина Речі Посполитої як держави багатьох народів, еліти яких і мало поєднати спільне навчання, інтелектуальні підвалини, і зрештою спільні для всієї європейської спільноти погляди на політико-правові процеси — ось що висував наріжним каменем своє освітньо-правової концепції Я. Замойський. Очевидно, що не йшлося, наприклад, про виховання національної української еліти як було в Києво-Братській школі, створеної під патронатом П. Сагайдачного [11, с. 174]. Водночас окремо оговорювалася орієнтація Академії на вихідців із Рутенії-України. Як зазначає відомий дослідник «української складової» в Замойській академії Г. Гмітерек, «передбачалося поширення впливів нової школи на широкі кола культурно-занедбаних, на думку гетьмана, але близьких йому руських земель Речі Посполитої (Волині, Поділля та Київщини), які становили 1/3 частину всієї держави» [12, с. 11].

З огляду на мету Я. Замойського — побудову ідеальної держави, пріоритетне місце в Академії належало юридичній науці. Як зазначалося, правові погляди Я. Замойського сформувалися під впливом римського спадку і, насамперед, праць та поглядів М. Цицерона. Відповідно, основні положення цього видатного мислителя про народ (народ — це не будь-який гурт людей, зібраних до купи випадково, а громада багатьох людей, об'єднаних узгодженістю прав та спільністю інтересів); про функцію науки (основною функцією науки, а отже, й філософії, є їхня суспільна функція, оскільки вони мають сенс, коли завдяки їм громадяни стають морально кращими, щасливішими та кориснішими для своєї батьківщини); про освіту (але люди — лише ті, чий розум удосконалений знаннями, властивими освіченій людині). Також окреме твердження про право («...якщо закон є сполучною ланкою громадянського суспільства, а право, встановлене законом, однакове для всіх, на якому праві може триматися товариство громадян, коли їхній стан неоднаковий? І дійсно, якщо люди не згодні зрівняти майно, якщо розум усіх людей не може бути однаковий, то у кожному разі, права громадян

однієї і тієї ж держави мають бути однаковими. Та й що таке держава, як не спільний правопорядок») [1, с. 53]; цілком корелюються із розробленими Я. Замойським програмою і статутом Академії.

У статуті зазначалося: «Наука права, не тільки описує права різних верств населення, їх привілеї, порядок отримання нагород, покарання для злочинців та штрафи, а й врегулюванню загальних суспільних відносин, відстоювання своїх прав всіма можливими правовими способами». Юриспруденція викладалася на двох кафедрах — загального права та польського права. Студенти під час опановування правових дисциплін знайомилися з суспільним та політичним устроєм стародавніх держав, основами судового процесу, ставали обізнаними з канцелярськими формулами, вправно орієнтувалися у дипломатії та закордонній політиці. Унікальним було вивчення у стінах Академії місцевого польського права, що стало важливою складовою загального патріотичного напрямку освіти. «Навчання праву» мало на меті підготувати молодь до участі в публічному житті Речі Посполитої [13, с. 83]. Оволодіння юридичним фахом, прищеплення високих суспільних ідеалів, патріотизм, становлення «доблесного характеру», вишуканого естетичного смаку та загальногромадянської відповідальності розглядалося Я. Замойським як мета освіти, запорука реалізації амбітних державницьких проєктів.

Важливо наголосити, що Замойська академія відіграла істотну роль у культурній і, зокрема, державно-правовій розбудові південно-східних земель Речі Посполитої, і насамперед українських. З її стін вийшло 11 тисяч учнів та студентів, які отримали тут не тільки знання, а й готовність до роботи в державних, освітніх та судових органах, тут було підготовлено 250 докторів з філософії, права, теології. І найголовніше, академія сприяла створенню інтелектуального тла на виразно гуманістичній основі.

Бачення державно-правового розвитку Речі Посполитої та політико-правової доктрини Я. Замойського [3, с. 430] потребували потужного освітнього компоненту. Адже, на його переконання, такий розвиток ставав можливим за умови залучення до освітнього процесу якомога більшої частини молоді, насамперед з метою підготовки фахових правників. Важливим компонентом такого освітньо-правового процесу ставало суспільно-громадське виховання на ґрунті античних республіканських ідей, патріотизму, місцевих правових і державницьких традицій, презумпції прав особи і громадянина. Не можна не зауважити, що така освіта не стояла осторонь формування світогляду, а в певному контексті взагалі виступала основою світогляду. Викладене дає змогу говорити про освітньо-правову концепцію Я. Замойського у двох площинах: у загально-державному сенсі як підґрунтя й основну умову реалізації політико-правової доктрини, і в вузькому сенсі як моделі організації навчання у спеціально створеному Я. Замойським навчальному закладі. Власне, можна стверджувати про один із рідкісних прикладів, коли концепція була реалізована в конкретному проєкті.

Освітньо-правова концепція Я. Замойського є цікавою не лише в історичній ретроспективі. Її основні компоненти (гуманістичні принципи освіти, правовий фаховий вишкіл, громадянське виховання) є співзвучними з сучасною правовою освітою. Проте більш глибоке дослідження цієї концепції, як уявляється, могло б надати нових імпульсів в державі Україна, яка опинилася в якісно нових політико-правових умовах, що вимагають кардинальних змін і в царині правової освіти.

Список використаних джерел

1. Солодухіна Н. М. Доба національного відродження. Українські Афіни / Н. М. Солодухіна // 36. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конференції VII Культурологічні читання пам'яті Володимира Подкопаєва «Культурна трансформація сучасного українського суспільства» (м. Київ, 4–5 червня 2009 р.). — К. : ДАКККиМ, 2009. — Ч. 2. — С. 157–159.
2. Stanisław Grzybowski. Jan Zamoyski jako wychowawca młodzieży szlacheckiej // W kręgu akademickiego Zamościa : materiały z międzynarodowej konferencji na temat Akademii Zamojskiej na tle praktyki

- edukacyjnej w Europie Środkowo-Wschodniej (koniec XVI — koniec XVIII wieku) (Lublin—Zamość, 11–13 maja 1995) red. H. Gmiterek. — Lublin : Wyd. Uniw. M. Curie-Skłodowskiej, 1996. — S. 86–93.
3. *Бондарук В. О.* Політико-правова доктрина Яна Замойського як основа державно-правового устрою Речі Посполитої кінця XVI ст. / В. О. Бондарук // *Правова держава*. — 2013. — Вип. 24. — С. 430–436.
4. *Mowa Jana Zamoyskiego do Henryka Walezego* // *Pliszczynska and Kazimierz Plucinki. Roczniki Humanistyczne*. — T. XIV. — № III. — Lublin, 1966. — S. 117–133.
5. *Камінський С. А.* Історія Речі Посполитої як історія багатьох народів, 1505–1795. Громадяни, їхня держава, суспільство, культура / А. С. Камінський ; пер. з пол. Я. Стріхи. — К. : Наш час, 2011. — 263 с.
6. *Lempicki S.* Działalność Jana Zamoyskiego na polu szkolnictwa, 1573–1605 / S. Lempicki. — Kraków: Skł. gł. w Książnicy Polskiej w Warszawie, 1921. — 293 s.
7. *Publikacja nowych uniwersytetów w XVI w.: Królewiec i Zamość* / Stanisław Kot. — Kraków: nakł. Towarzystwa Miłośników Książki, 1929 (sygn. 85151).
8. *Zbiór pamiątek o dawnej Polsce, z rękopismów: tudzież dzieł w różnych językach o Polsce wydanych oraz z listami oryginalnymi królów i znakomych ludzi w kraju naszym*. — Warszawa : N. Glücksberg, — 1839. — T. IV. — 505 s.
9. *Ustawy Akademii Zamoyskiej, z opisaniem roznych Nauk, ku pożytkowi Polskiej Młodzi sciagających się* // Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського. — Ф. 4222. — С. 50.
10. *Lepszy K.* Archiwum Jana Zamoyskiego / K. Lepszy. — Kraków : DRUKARNIA W. L. ANCZYC I SPOLKA. — 1948. — T. IV. — 486 s.
11. *Звиняцковский В.* Побеждающий страх смехом: опыт реставрации собств. мифа Николая Гоголя / В. Звиняцковский. — К. : Лыбидь, 2010. — 240 с.
12. *Гмітерек Г.* Молодь з українських земель в Замойській академії XVI–XVII століттях / Г. Гмітерек // *Соціум. Альманах соціальної історії*. — 2003. — Вип. 2. — С. 11–21.
13. *Szyska B.* Koncepcja edukacji obywatelskiej Jana Zamoyskiego. Jan Zamoyski wódz-mecenas-polityk / B. Szyska // *Zamojsko-Wołyńskie Zeszyty Muzealne*. — Zamość, 2005. — T. III. — S. 83–90.

Бондарук В. О. Освітньо-правова концепція Яна Замойського

Досліджується становлення і розвиток поглядів Я. Замойського на освіту, зокрема правову, визначається їх місце в структурі політико-правової доктрини цього визначного державного діяча. Робиться висновок про наявність освітньо-правової концепції як складової політико-правової доктрини канцлера, досліджуються передумови її виникнення, головні положення та втілення в освітньо-виховно-му процесі в Замойській академії.

Ключові слова: Ян Замойський, правова освіта, освітньо-правова концепція Яна Замойського, освіта на українських землях XVI–XVII ст., Замойська академія.

Бондарук В. О. Образовательно-правовая концепция Яна Замойского

Исследуется становление и развитие взглядов Я. Замойского на образование, в частности правовое, определяется их место в структуре политико-правовой доктрины этого выдающегося государственного деятеля. Делается вывод о наличии образовательно-правовой концепции как составляющей политико-правовой доктрины канцлера, исследуются предпосылки ее возникновения, основные положения и осуществления образовательно-воспитательного процесса в Замойской академии.

Ключевые слова: Ян Замойский, правовое образование, образовательно-правовая концепция Яна Замойского, образование на украинских землях XVI–XVII вв., Замойская академия.

Bondaruk V. Educational and legal concept of Jan Zamoyski

The article studies the formation and evolution J. Zamoyski views on education, particularly legal, determined their place in the structure of political and legal doctrine of that outstanding statesman. Conclusion about the availability of educational and legal concept as part of political and legal doctrines Chancellor is done. The preconditions of its occurrence, main provisions and implementation of the educational process in Zamość Academy are investigated.

Key words: Jan Zamoyski, legal education, educational and legal concept of Jan Zamoyski, the education of the Ukrainian lands XVI–XVII centuries. Zamość Academy.

*Вячеслав Юрійович Васецький,
науковий співробітник
відділу теорії держави і права
Інституту держави і права
ім. В. М. Корецького НАН України,
кандидат юридичних наук*

ПРОБЛЕМАТИКА ПРАВОВОЇ РІВНОСТІ В ПЕРІОД АНТИЧНОСТІ

Забезпечення рівності осіб є одним із ключових елементів розвитку сучасного суспільства та сучасної держави. Історико-правовий процес розвитку прав та свобод є складним аспектом правової науки. Цей процес постає у вигляді історичних явищ, що прогресують і знаходять свій вияв в існуванні формально рівних осіб, тобто йдеться лише про формальну (юридичну) рівність. У статті аналізується вчення про правову рівність у період Античності, причому основна увага приділяється дослідженню закріплення принципу рівності у нормативних документах, точніше кажучи, у документах, які на той час могли мати юридичну силу. Історичний процес розвитку початків правової рівності розвивався у напрямі застосування механізму правового регулювання (формальної рівності), що виявлялося у тому, що первісно невільна маса людей перетворюється у вільних індивідів. Можна з упевненістю сказати, що саме цей процес став початком забезпечення прав людини, ступінь розвиненості яких визначається рівнем розвитку права у відповідному суспільстві [1, с. 137].

Еволюція правової рівності пройшла надзвичайно складний шлях свого розвитку. Про це свідчить, зокрема, розгляд історичного процесу еволюції принципу прав особи. Так, в античного раба було більше прав, ніж у первісної людини, у середньовічного кріпака — більше, ніж в античного раба, у громадянина епохи Нової історії більше прав, ніж у середньовічного кріпака, а громадянин у період Новітньої історії має більше прав, ніж громадянин попередньої історичної епохи.

Експлуаторські тенденції стають основою становлення епохи Античності, яка бере свій початок з часу виникнення мінойської культури на о. Крит (XXX–XXIII ст. до н. е.).

У сучасній історико-правовій науці недостатньо відомостей про мінойську цивілізацію. Як припускають дослідники, «соціальна структура суспільства була, за всією вірогідністю, феодалною та теократичною, а цар, який мешкав у кожному із палаців, був наділений одночасно верховним жрецьким станом. Швидше за все, існувала особлива ієрархія цих царів-жерців під головуванням Кноського господаря. Завдяки існуванню такої структури на Криті був встановлений постійний мир — славнозвісна *Pax Minoica*, результатом чого стали високий розвиток культури, щасливе вишукане життя та критська таласократія» [2].

Звичайно, критсько-мінойська цивілізація за рівнем розвитку ще не досягла еллінської (давньогрецької) цивілізації. Елліни у регіоні з'явилися пізніше. Але історики схильні до думки, що вона поклала початок епосі Античності, з якої згодом сформувалася давньогрецька культура.

Треба зазначити, що давньогрецькі погляди про права людини, до складу яких входить і категорія «правова рівність», сформувалися у загальному руслі міфологічних уявлень про теократичне походження полісу та божественну справедливість. Для полісу права взагалі і права окремих людей відносилися для членів поліса. Суттєвою обставиною є те, що права походять не з позиції сили, а з божого порядку справедливості, який стає основою для категорії «рівність».